

children, while hyperprotected children are deprived of their own life experiences and a sense of responsibility and have unstable and hysteroid traits. If children are brought up in conditions of high moral responsibility, they cannot cope with their 'unchildish' duties; it leads to dissatisfaction of their parents. If grandparents are involved into the upbringing process showing other educational approaches, a teenager cannot choose the correct one, therefore, he/she does not obey to any. It is determined that conditions of high moral responsibility could be the factors of deviant behavior emergence. Improper upbringing can lead to suicide intentions, most often observed when "emotional rejection" is used in the process of upbringing. Attention is focused on the fact that the relationship inside a family is an important factor in adolescent's deviant behavior formation. It was proposed to orient the psychotherapy effect at the whole family and its members in particular.

Keywords: deviant behavior, adolescent, family, parents.

Подано до редакції 08.09.2014

УДК: 159. 922

Н. І. Роголь

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МАТЕРИНСЬКОГО І БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПІДЛІТКА

Представлено результати теоретичного аналізу проблеми дитячо-батьківських стосунків. Висвітлено погляди вітчизняних та зарубіжних психологів на проблему сприймання дітьми своїх стосунків з батьками, ролі матері та батька у вихованні дитини та основні моделі і стилі батьківського ставлення та позиції батьків стосовно дітей. Проаналізовано результати емпіричного дослідження, в ході якого з'ясувалися особливості дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці окремо для матері та для батька, було порівняно материнське та батьківське ставлення до підлітка та виявлено специфіку оцінки підлітками відносин з батьками та батьків з дітьми. Результатом роботи є аналіз отриманих даних та висновки, які в повній мірі задовольняють та розкривають мету дослідження.

Ключові слова: батьківське ставлення, сім'я, виховання, батьківська позиція, дитячо-батьківські стосунки, підлітки, емоційна дистанція та емоційна близькість.

Актуальність проблеми. Незважаючи на велику кількість робіт, що присвячені вивченню питань дитячо-батьківських стосунків, деякі аспекти, що висвітлюють дану проблематику залишаються не розкритими або ж спостерігаються значні відмінності у їх інтерпретації. Батьківське ставлення до дитини та особливості сприйняття цих відносин з боку самої дитини є важливими для становлення і розвитку підлітка. Саме тому дослідження дитячо-батьківських стосунків є актуальною проблемою, адже від того, чи будуть батьки приділяти більше часу та уваги на виховання, залежить гармонійний розвиток та майбутнє дітей.

Аналіз джерел. Проблеми дитячо-батьківських стосунків приділяли увагу чимало вчених: З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Еріксон, К. Хорні, Д. Боулбі, Ю. Гіппенрейтер, В. Сатір, К. Роджерс та ін.

В останні роки питанням дитячо-батьківських стосунків займалися багато науковців, які наголошували на важливості впливу батьківського ставлення на розвиток особистості, зокрема це: Л. Орбан-Лембрик, З. Кісарчук, Т. Титаренко, В. М. Дружинін, Л. І. Божович, О. І. Захаров, Л. Д. Самігін, Ю. Є. Альошина, Е. Берн, О. А. Карабанова, А. Я. Варга, В. Я. Схемов, В. В. Столін, О. О. Бодальов, С. Р. Аметова та ін.

Сім'я може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток та становлення дитини. Позитивний вплив сім'ї відображається у безумовній любові до дитини. Але, разом з тим, ніякий інший соціальний інститут не може заподіяти стільки шкоди у вихованні, скільки може заподіяти сім'я (І. М. Балинський, О. І. Захаров, І. О. Сикорський та інші) [6]. Саме виховна функція є одним з головних призначень сім'ї, що впливає на формування особистісних якостей дитини-підлітка, а порушення дитячо-батьківських стосунків веде до формування різних психологічних проблем і комплексів.

Метою статі є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення та порівняння психологічних особливостей материнського і батьківського ставлення за оцінкою підлітків та їх батьків.

В останні роки спостерігається збільшення зацікавленості вітчизняних та зарубіжних психологів проблемою сприймання підлітками та дітьми молодшого шкільного віку своїх стосунків з батьками та позицій батьків (Е. О. Смірнова, О. І. Захаров, О. А. Карабанова, Ю. М. Гіппенрейтер та ін.). Але, незважаючи на значний теоретичний внесок даних праць у психологічну науку, деякі аспекти даної проблеми залишаються відкритими, наприклад, те, як самі батьки бачать ці стосунки, як вони сприймають себе у виховному процесі та чи існує різниця між поглядами дітей та батьків на стосунки у родині.

Концепція класичного психоаналізу З. Фрейда стала одним із визначальних напрямків дитячого розвитку. В ній головна роль відводиться проблемі стосунків дітей і батьків. З. Фрейд наголошує на важливості матері у сімейному вихованні та на необхідності відділення дитини від батьків по мірі її дорослішання для її соціального благополуччя [2].

Еріх Фромм наголошує на важливій ролі матері та батька у вихованні дитини та визначає два типи любові: материнську та батьківську. Материнська любов, на відміну від батьківської, є безумовною, для неї не властива об'єктивність: дитину люблять за те, що вона є. Батьківська любов є більш вимогливою і справедливою, її потрібно заслужити досягненнями, дисципліною, виконанням обов'язків та ін. [8].

А. Я. Варга та В. В. Столін визначають батьківське ставлення як систему поведінкових стереотипів, особливостей сприйняття, розуміння характеру, вчинків і особистостей дитини, різноманітних почуттів до дитини [5].

Як зазначають вітчизняні та зарубіжні психологи (Л. І. Божович, Е. О. Смірнова, М. І. Лісіна, Д. Боулбі та ін.), від самого народження дитина вступає у тісну взаємодію (зовнішню і внутрішню) зі своїми батьками, яка триває протягом всього її життя.

Дитячо-батьківські стосунки є складною структурою взаємодії дітей та батьків та складають найважливішу підсистему сімейних стосунків. Вони мають такі характеристики: характер емоційного зв'язку: з боку батьків – емоційне прийняття дитини («батьківська любов»), з боку дитини – прив'язаність та емоційне відношення до батьків; мотиви виховання та батьківства; задоволення потреб дитини, турбота і увага батьків; стиль спілкування та взаємодії з дитиною; спосіб вирішення проблемних та конфліктних ситуацій; соціальний контроль; вимоги й заборони, їх зміст та кількість; спосіб контролю; санкції (підбадьорювання і підкріплення); ступінь стійкості і послідовності (протириччя) у сімейному вихованні (А. Я. Варга, О. А. Карабанова, Р. В. Овчарова) [5; 7; 1].

А. Я. Варга і В. А. Смахов визначають батьківську позицію як єдність трьох складових: емоційного ставлення батьків до дитини, стилю спілкування з нею і бачення дитини. Батьківська позиція пов'язується зі свідомо прийнятими, виробленими нормами та поглядами [5].

Д. В. Віннікот, подібно З.Фрейду, вбачає важливість змін виховних позицій батьків по мірі дорослішання дитини: від народження, коли дитина повністю залежить від батьків до підліткового віку, коли можливе досягнення повної автономності [10].

С. В. Ковальов говорить про важливість перерозподілу автономії та контролю між батьками та підлітком, що є актуальним саме у цей віковий період. З одного боку, батькам потрібно давати більше автономії своїй дитині, а з іншого, – надмірна автономія може мати і негативні наслідки. Отже, потрібно гармонійно поєднувати надання автономії підлітку і підтримки (довірливого спілкування) [8].

П. Ф. Лесгафт наголошує на важливості сімейного виховання, адже саме воно забезпечує нормальний розвиток дітей (фізичний та моральний). Він вважає, що найбільш вдалий спосіб виховання дитини заснований на любові та повазі, адже саме він сприяє гармонійному розвитку дитини, а надмірна сліпа батьківська любов носить негативний вплив [9].

О. О. Смирнова та М. В. Бикова наголошують на специфіці батьківського ставлення, що полягає в двоякості позицій батьків по відношенню до дитини. Таким чином, вони виділяють у батьківському ставленні: безумовну любов (любов, співпереживання, прийняття і т.д.) та умовну (об'єктивна оцінка, контроль, спрямованість на виховання визначених якостей) [4].

А. Я. Варга виділяє п'ять типів батьківського ставлення: прийняття-відкидання; кооперація; симбіоз; авторитарна гіперсоціалізація; «маленький невдаха» [5].

Широко відома модель Д. Баумрінда, яка включає чотири основні стилі батьківських відносин: авторитетний, авторитарний, ліберальний та індивідуальний. Авторитетний стиль виховання характеризується теплим емоційним прийняттям і високим рівнем контролю потреб дитини. Авторитарний стиль відрізняється низьким рівнем прийняття та участі в житті дитини. Особливостями ліберального виховання є тепле емоційне прийняття і низький рівень контролю у формі ігнорування інтересів і потреб дитини. А індивідуальний стиль характеризується низькою участю батьків у виховному процесі, емоційною байдужістю та дистантністю по відношенню до дитини [3, 893-898].

Незважаючи на велику кількість поглядів та думок щодо проблеми батьківських стосунків, майже у всіх підходах спостерігається суперечлива природа даного поняття. Таким чином, стосунки в сім'ї носять різносторонній характер.

У дослідженні ми намагалися виявити та проаналізувати психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків, окремо для батька та для матері. Для досягнення мети дослідження було використано методику «Взаємодія батько – дитина» (ВБД) І.М. Марковської (варіанти для підлітків і батьків).

Опитувальник складається з десяти шкал:

1 шкала: невимогливість – вимогливість батьків; 2 шкала: м'якість – суворість батьків; 3 шкала: автономність – контроль по відношенню до дитини; 4 шкала: емоційна дистанція – емоційна близькість дитини до батьків; 5 шкала: відкидання – прийняття дитини батьками; 6 шкала: відсутність співпраці – співпраця; 7 шкала: незгода – згода між батьками і дитиною; 8 шкала: непослідовність – послідовність батьків; 9 шкала: авторитетність батьків; 10 шкала: задоволеність відносинами дитини з батьками.

У дослідженні брали участь діти підліткового віку (12-15 років), учні 7-9 класів. Загальна кількість досліджуваних 192 особи: 92 хлопці та 100 дівчат. 93 респонденти навчаються та проживають у місті Ромни (48,4%) та 99 респондентів у сільській місцевості (51,6%). Також до групи досліджуваних увійшли батьки

(319 осіб), з них 186 матерів та 133 батька. Така кількість батьків в дослідженні пояснюється їх зайнятістю на роботі, проживанням у неповній сім'ї та відмовою деяких з них (передусім батьків) брати участь у дослідженні, пояснюючи це небажанням обговорювати особливості сімейного життя.

Обробка емпірично отриманих даних здійснювалися за допомогою версії 20 комп'ютерної

програми Statistical Package for Social Science (SPSS) for Windows з використанням методів математичної статистики.

В ході статистичного аналізу отриманих даних ми вираховували середні показники особливостей взаємодії дітей і батьків (за оцінкою підлітків та батьків), які є двофакторною моделлю батьківського ставлення та представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Статистичні показники за шкалами діагностичного комплексу

Шкали	Середнє значення (оцінка підлітків)		Середнє значення (оцінка батьків)	
	Мати	Батько	Мати	Батько
Невимогливість – вимогливість	14,71	15,04	14,38	14,92
М'якість – суворість	12,31	13,33	12,61	12,78
Автономність – контроль	16,84	16,67	17,16	17,69
Емоційна дистанція – близькість	18,39	16,67	18,85	17,95
Відторгнення – прийняття	18,68	18,48	17,81	18,02
Відсутність співпраці – співпраця	16,41	15,91	18,38	18,03
Незгода – згода	15,12	14,70	15,59	15,22
Непоследовність – последовність	16,41	16,36	17,52	17,34
Авторитетність батьків	18,72	18,17	17,56	17,65
Задоволеність відносинами з дитиною	20,07	19,21	19,82	20,14

З таблиці 1 видно, що існує різниця між середніми значеннями як за оцінкою підлітків, так і за оцінкою самих батьків. Виявлено, що батьки дещо переоцінюють близькість до них дитини, а підліток оцінює емоційну дистанцію до батька дещо вище. Також, середні значення свідчать про неточність оцінки батьками (матір'ю і батьком) наявності співпраці між ними та підлітком. У обох батьків спостерігається тенденція до завищення показника співпраці з дитиною.

Для більш повного розгляду особливостей дитячо-батьківських стосунків розглянемо вираженість показників батьківського ставлення до дитини у процентному співвідношенні окремо для батька та для матері (оцінка підлітка та оцінка батьків) (табл. 2).

Порівняння результатів діагностики показало, що 53% дітей вважають своїх батьків (батька і матір) не вимогливими, а 47% респондентів – вимогливими, тобто, батьки вимагають тим самим більш високого рівня відповідальності і від самої дитини. За результатами середніх значень та процентних показників більш суворими до дитини є батьки, а не матері, хоча 70% матерів та 66% батьків дітьми були оцінені як лояльні, не суворі та такі, що не дотримуються жорстких правил у взаємовідносинах між дітьми та батьками.

Як видно із таблиці 2, спостерігається лише незначна відмінність у процентному співвідношенні за шкалою «автономність – контроль». У 80% матерів, та у 83% батьків спостерігається виражена контролююча поведінка по відношенню до дитини, яка може проявлятися у нав'язливості, обмежуванні, у дріб'язковій опіці та ін. У 20% матерів та 17% батьків відзначається низький рівень контролю (автономність дитини), яка може бути наслідком або байдужого відношення до дитини, або ж проявом довіри до дитини чи прагненням прищепити їй самостійність.

За шкалою «Емоційна дистанція – близькість» спостерігається певна відмінність у баченні підлітками ставлення до них матері та батька. Емоційна дистанція до дитини спостерігається у 14% матерів та у 30% батьків. У 86% матерів та у 70% батьків переважає емоційна близькість дитини до батьків. Загалом з отриманих результатів видно, що емоційна дистанція, за оцінкою підлітків, є меншою між матір'ю та підлітком. Це означає, що матері цих підлітків мають оптимальний емоційний контакт та товариські стосунки.

Більшість батьків (матері та батьки) (88 та 85%) приймають своїх дітей такими, якими вони є, з особистісними якостями та поведінковими проявами дитини. Адже, прийняття дитини як особистості є важливою умовою її благополучного розвитку та самооцінки.

Порівняльні дані за шкалами діагностичного комплексу окремо для матерів та батьків очима підлітків та батьків

Батьківське ставлення до дитини	Процентне співвідношення вираженості показників (оцінка підлітків) (%)				Процентне співвідношення вираженості показників (оцінка батьків) (%)			
	Мати		Батько		Мати		Батько	
	Низький	Високий	Низький	Високий	Низький	Високий	Низький	Високий
Вимогливість	53	47	53	47	55	45	57	43
Суворість	70	30	66	34	74	26	82	18
Контроль	20	80	17	83	15	85	19	81
Емоційна близькість	14	86	30	70	10	90	15	85
Прийняття	12	88	15	85	9	91	6	94
Співпраця	32	68	44	56	26	74	13	87
Згода	36	64	51	49	33	67	42	58
Послідовність	30	70	26	74	22	78	17	83
Авторитетність батьків	12	88	24	76	17	83	12	88
Задоволеність відносинами з дитиною (батьками)	12	88	16	84	11	89	10	90

Дані за шкалою «Співпраця» свідчать про те, що у матерів даний процентний показник є вищим (68%), аніж у батьків (56%). У 44% батьків підлітки відзначають низький рівень співробітництва. У матерів низький рівень спостерігається менше (32%), що свідчить про більшу спрямованість батька до автономної роботи, а не сумісного, рівноправного виконання завдань разом з дитиною.

Також виявлено, що у батьків, на думку підлітків, менша ступінь згоди та більше відмінностей у поглядах дитини і батька (51%), ніж у матерів (36%). 70% матерів та 74% батьків відзначаються послідовністю та постійністю у своїх вимогах, у своєму відношенні до дитини, у використанні покарань і заохочення та ін. 30% матерів та 26% батьків є непослідовними у питаннях виховання підлітка, що може бути наслідком виховної невпевненості, наявності сумнівів у вірності виховного процесу.

За результатами дослідження виявлено, що підлітки мають високий ступінь задоволеності відносинами з батьками, хоча у 16% батьків підлітки відзначили низьку ступінь задоволеності, що може свідчити про порушення в структурі дитячо-батьківських стосунків, можливих конфліктах та ін.

Аналізуючи ці показники шкал, можна стверджувати, що батьки підлітків використовують змішаний тип

стосунків. Емоційний компонент батьківського ставлення вказує на прийняття підлітка, емоційну близькість та прагнення батьків до співпраці. Також простежується і поведінковий компонент контролю за поведінкою підлітка. Високі показники за шкалою «Відторгнення – прийняття» дають можливість стверджувати, що підліток та його здібності сприймаються батьками адекватно та приймаються.

Висновки. Отримані результати свідчать про те, що діти підліткового віку по-різному сприймають ставлення і стиль виховання матері та батька. Мати сприймається підлітком непослідовною та непостійною у своїх виховних прийомах з домінуванням надопіки, з обмеженням самостійності дитини та контролем над нею. Батько сприймається підлітком послідовним у своїх виховних прийомах, впевненим у вірності виховання дитини, з наявним прагненням контролювати події, пов'язані із сім'єю та домінуванням вимогливості.

Перспективами дослідження проаналізованої проблеми є подальше вивчення та аналіз батьківського ставлення та виявлення його впливу на особистісні особливості підлітків, а також розробка практичних рекомендацій, спрямованих на подолання труднощів у стосунках батьків з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аметова Є. Р. Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини / Є. Р. Аметова // Педагогіка і психологія, 2006. – №2. – С. 36-43.

2. Андреева Т. В. Психологія сучасної сім'ї: монографія / Т. В. Андреева. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.

3. Берк Л. Е. Развитие ребенка: монографія / Л. Е. Берк. - 6-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 1056 с.

4. Быкова М. В. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / М. В. Быкова, Е. О. Смирнова // Вопросы психологии, 2000. – №3. – С. 3-14

5. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс / А. Я. Варга, Б. С. Драбкина. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.

6. Захаров А.И. Психологические особенности восприятия детьми роли родителей / А. И. Захаров // Вопросы психологии, 1982. – №1. – С. 59-98.

7. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие / О. А. Карабанова. – М. : Гардарики, 2005. – 320 с.

8. Ковальков С. В. Психология семейных отношений / С. В. Ковальков. – М.: Просвещение, 1999. – 270 с.

9. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение : монография / П. Ф. Лесгафт. – М. : Педагогика, 1991. – 176с.

10. Макаренко А. С. Книга для родителей: лекции о воспитании детей / А. С. Макаренко. – М. : Просвещение, 1969. – 359 с.

REFERENCES

1. Ametova, Ye. R. (2006). Pro znachennia simi u formuvanni vilnoi osobystosti dytyny [The importance of family in the formation of a free child's personality]. *Pedahohika i psykholohiia - Pedagogy and Psychology*, 2, 36-43 [in Ukrainian].

2. Andreyeva, T. V. (2005). *Psikhologiya sovremennoy semi [Psychology of a modern family]*. St. Petersburg : Rech [in Russian].

3. Berk, L. Ye. (2006). *Razvitie rebenka [The development of a child]*. St. Petersburg : Piter [in Russian].

4. Bykova, M. V., & Smirnova, Ye. O. (2000). Opyt issledovaniya struktury i dinamiki roditel'skogo otноsheniya [The experience of the structure and dynamics of parental attitudes]. *Voprosy psikhologii – Issues of Psychology*, 3, 3-14 [in Russian].

5. Varga, A. Ya., & Drabkina, B. S. (2001). *Sistemnaya semeynaya psikhoterapiya. Kratkiy lektsionny kurs [Systemic family psychotherapy. A short course of lectures]*. St. Petersburg : Rech [in Russian].

6. Zakharov, A. I. (1982). Psikhologicheskiye osobennosti vospriyatiya detmi roli roditel'ey [Psychological features of perception of parents' role by children]. *Voprosy psikhologii - Issues of Psychology*, 1, 59-98 [in Russian].

7. Karabanova, O. A. (2005). *Psikhologiya semeynykh otноsheniy i osnovy semeynogo konsultirovaniya [Psychology of family relationships and bases of family consulting]*. Moscow : Gardariki [in Russian].

8. Kovalov, S. V. (1999). *Psikhologiya semeynykh otноsheniy [Psychology of family relationships]*. Moscow : Prosveschenie [in Russian].

9. Lesgaft, P. S. (1991). *Semeynoe vospitanie rebenka i ego znachenie [Family education of a child and its significance]*. Moscow : Pedagogika [in Russian].

10. Makarenko, A. S. (1969). *Kniga dlya roditel'ey : lektsii o vospitanii detey [Book for parents: Lectures on parenting]*. Moscow : Prosveschenie [in Russian].

Н. И. Роголь

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МАТЕРИНСКОГО И ОТЦОВСКОГО ОТНОШЕНИЯ К ПОДРОСТКУ

Представлены результаты теоретического анализа проблемы детско-родительских отношений. Освещены взгляды отечественных и зарубежных психологов на проблему восприятия детьми своих отношений с родителями, роли матери и отца в воспитании ребенка и основные модели и стили родительского отношения и позиции родителей по отношению к детям. Проанализированы результаты эмпирического исследования, в ходе которого выяснились особенности детско-родительских отношений в подростковом возрасте отдельно для матери и для отца, было сравнено материнское и родительское отношение к ребенку и выявлена специфика оценки подростками отношений с родителями и родителей с детьми. Результатом работы является анализ полученных данных и выводы, которые в полной мере удовлетворяют и раскрывают цель исследования.

Ключевые слова: родительское отношение, семья, воспитание, родительская позиция, детско-родительские отношения, подростки, эмоциональная дистанция и эмоциональная близость.

N. I. Rogal

COMPARATIVE ANALYSIS OF MATERNAL AND PATERNAL ATTITUDE TOWARDS TEENAGER

The results of theoretical analysis of the problem of child-parent relationships are presented in the article. The views of native and foreign psychologists on the problem of children's perception of their relationships with parents, on mother and a father's role in a child's upbringing and basic models and styles of parents' attitudes to their children are examined. Theoretical analysis shows that child-parent relationship is the most important branch of family relationship that can provide either positive or negative influence on the child's maturity and behaviour. That is why, systematization and research of peculiarities of interaction in the system "parents-child" are important, actual and urgent. The results of the empirical study elucidate the peculiarities of child-parent relationship in adolescence, they were compared separately for mothers and fathers; maternal and paternal attitudes towards a teenager and a teenager's assessment of peculiarities of relationship between children and parents, parents and children are found out. It was found out that teenagers perceive parenting style and attitude of mother and father in different ways. The mother in the eyes of a teenager is often inconsistent in educational methods, prone to control the behavior of adolescents, and fathers are successive,

eager to control, demanding and confident in the process of children's upbringing. The difference between parents' and teenagers' seeing and assessment of parental attitude towards a child and educational peculiarities has been also found out. Parents (mother and father) slightly overestimate the presence of cooperation, constancy and consistency in their demands, the application of punishments and rewards may indicate some differences in the views of a child and parents on the situation of upbringing in the family. The author has analyzed the findings and has come to conclusions, so the purpose and aims of the study are satisfied.

Keywords: parental attitudes, family, education, parental attitude, child-parent relationship, teenagers, emotional distance and emotional closeness.

Подано до редакції 08.09.2014
